

ПРИНЦИПИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА У ГОСПОДАРСЬКОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Лавренюк Тетяна Анатоліївна,

аспірант кафедри господарського права,

Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого,

Україна, м. Харків

e-mail: lavrlex2017@gmail.com

ORCID 0000-0002-8863-8011

Розглянуто проблеми законодавчого закріплення принципів господарського права на рівні основного галузевого акта – Господарського кодексу України та проаналізовано його статті 5 і 6.

Ключові слова: принципи права; принципи господарського права; галузеві принципи; принципи господарювання; основи господарського правопорядку.

Постановка проблеми. Питання принципів права є досить актуальним в умовах сьогодення з огляду на їх функціональні завдання. Стан сучасного господарського законодавства не є ідеальним. Як слушно відмічає Д. В. Задихайло, господарське законодавство характеризується надзвичайним обсягом і динамікою, значною кількістю колізій, особливим запитом на системний характер господарсько-правового регулювання, враховуючи комплексну природу його об'єктів [1, с. 7]. У таких умовах особливого значення набувають принципи права як керівні, основоположні засади, що визначають сутність і зміст права, виходячи з моральних, політичних та економічних цінностей суспільства.

Принципи права одночасно встановлюють зміст і спрямованість нормотворчої діяльності (висувають вимоги до нормотворчої діяльності та визначають зміст норм права) та правозастосування (ухвалення індивідуально-правових рішень та їх змісту, тлумачення норм права), безпосередньо регулюють правовідносини у разі наявності прогалин і колізій у праві.

Попри таке вагоме значення принципів права в процесі правового

регулювання, на жаль, тема принципів господарського права наразі не є достатньо дослідженою, а цей ефективний правовий засіб недостатньо використовується як інструмент регулювання суспільних відносин.

Крім того, відсутній єдиний підхід до визначення змісту та класифікації принципів господарського права, а Господарський кодекс України (далі – Кодекс) містить ст. 5 «Конституційні основи правопорядку у сфері господарювання», ст. 6 «Загальні принципи господарювання», ст. 44 «Принципи підприємницької діяльності», проте не має статті, яка б визначала принципи господарського права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цілому принципи права були предметом дослідження багатьох науковців, серед яких С. С. Алексєєв, Г. Л. Знаменський, А. М. Колодій, В. К. Мамутов, С. П. Погребняк, О. О. Уварова, М. В. Цвік, В. С. Щербина та ін. Однак проблема принципів саме господарського права не отримала свого комплексного теоретичного вирішення.

Мета статті – з'ясувати сучасний зміст принципів господарського права та їх законодавче закріплення з метою подолання існуючих у даному питанні недоліків і надання цим принципам дієвості та практичного значення.

Виклад основного матеріалу. Принципи права «в силу свого змісту і цінності є фундаментом правничої стратегії, визначають доктринальну цінність правової системи, гармонізують всю систему правових норм, виступають першоджерелом окремих інститутів і норм права (є генетичною підвалиною, хромосомним набором системи права), надають глибокої єдності регулятивним механізмам права, визначають особливості й доктринальні якості галузі права, дають юридичну базу для тлумачення конкретних норм та вирішення суперечливих питань, сприяють правильному пізнанню та застосуванню норм права, вносять упорядкованість у розв'язанні питань, відносно яких є прогалини в праві за конкуренції правових норм та у випадках застосування права за аналогією, служать основою й вихідним положенням для подальшого розвитку правничої доктрини та законодавчих актів» [2].

Видається, що принципи права як найефективніший правовий засіб мають максимально використовуватись законодавцем. Кожен кодифікований акт повинен містити основні положення, в яких обов'язково мають бути визначені основні засади правового регулювання або принципи, які є «правилами гри» для всіх учасників правовідносин, що підпадають під дію його регулювання. Встановлені правила повинні бути обов'язковими і для законодавця, який приймає нормативні акти, що мають відповідати визначеним принципам права, і для суб'єктів, уповноважених здійснювати правозастосування.

Теорія держави та права надає таке визначення кодексу: «Кодексом є єдиний зведений внутрішньо узгоджений акт, який на основі загальних принципів регулює певну сферу суспільних відносин». Однією з головних ознак кодексу є те, що він «містить загальні принципи, на підставі яких регулюються ці суспільні відносини» [3, с. 200].

Слід зазначити, що попри всю актуальність й ефективність принципів права, визнану на рівні теорії права обов'язковість включення в Кодекс принципів права, в ньому відсутні норми щодо принципів господарського права, а певні принципи, що містяться в окремих статтях Кодексу, не є дієвими через брак юридичної техніки їх викладання.

В загальних положеннях галузевого кодексу міститься ст. 5 «Конституційні основи правопорядку у сфері господарювання», ст. 6 «Загальні принципи господарювання», які пропонується проаналізувати.

Відповідно до ч. 1 ст. 5 правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної й незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Частина 1 ст. 5 Кодексу, як слушно відмічає Д. В. Задихайло, містить

одне з «найважливіших досягнень Господарського кодексу України як продукту наукової та законотворчої діяльності, визначаючи, що правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів. Визначення вказує на ключові змістовні чинники правового господарського порядку, що водночас є і об'єктами господарсько-правового забезпечення» [4, с. 112].

Однак далі ч. 1 ст. 5 Кодексу лише повністю дублює положення ч. 2 ст. 3 Конституції України, де зазначено, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, та ст. 1 Конституції України, згідно з якою Україна є суверенною й незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою.

Частина 2 ст. 5 Кодексу також дублює положення Конституції України, а саме:

– ст. 13 Конституції України, де зазначається, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією. Кожен громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Забезпечення державою рівного захисту майнових прав усіх суб'єктів господарювання передбачено також і ч. 4 ст. 133 Господарського кодексу України:

– право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності гарантоване

ч. 1 ст. 41 Конституції України;

– визнання усіх суб'єктів права власності рівними перед законом – ч. 4 ст.

13 Конституції України;

– непорушність права приватної власності, недопущення протиправного позбавлення власності – ч. 4 ст. 41 Конституції України;

– економічна багатоманітність – ч. 1 ст. 15 Конституції України;

– право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, – ч. 1 ст. 42 Конституції України;

– визначення виключно законом правових засад і гарантій підприємництва – п. 8 ч. 1 ст. 92 Конституції України;

– забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, недопущення зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції – ч. 3 ст. 42 Конституції України;

– визначення правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання виключно законом – п. 8 ч. 1 ст. 92 Конституції України;

– забезпечення державою екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України – ст. 16 Конституції України;

– забезпечення державою належних, безпечних і здорових умов праці – ч. 4 ст. 43 Конституції України, захист прав споживачів – ч. 4 ст. 42 Конституції України;

– взаємовигідне співробітництво з іншими країнами – ст. 18 Конституції України;

– визнання і дія в Україні принципу верховенства права – ст. 8 Конституції України.

Аналізуючи положення ч. 3 ст. 5 Кодексу, можна дійти висновку, що вона містить загальне положення, позбавлене будь-якого практичного сенсу.

Частина 3 ст. 5 Кодексу містить правило, відповідно до якого суб'єкти господарювання та інші учасники відносин у сфері господарювання здійснюють свою діяльність у межах встановленого правового господарського

порядку, додержуючись вимог законодавства.

Тут не зрозуміло, яке смислове навантаження містить зазначена норма, оскільки додержання вимог законодавства є прямим обов'язком усіх суб'єктів права, в тому числі й суб'єктів господарювання та інших учасників відносин у сфері господарювання.

Що стосується нового для господарського права та важливого положення, що закладає основу правового господарського порядку в Україні, яким є оптимальне поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, закріпленого ч. 1 ст. 5 Кодексу, то воно вже є обов'язковим у силу його законодавчого закріплення та не потребує багаторазового зазначення в інших правових нормах про те, що воно є обов'язковим для всіх.

У той же час слід констатувати, що положення, яке визначає основу всього господарського порядку в Україні, повинне отримати статус одного з провідних принципів господарського права, який має бути розміщений у статті галузевого кодексу саме про принципи господарського права. Це, у свою чергу, зможе надати йому силу та властивості, притаманні принципу права, який серед іншого визначає межі встановленого правового господарського порядку для всіх учасників правовідносин.

Таким чином, вбачається, що всі положення ст. 5 Кодексу (крім правила про оптимальне поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів) повністю дублюють норми Конституції України, які в силу ч. 3 ст. 8 Основного Закону є нормами прямої дії й не потребують їх повторного викладення в нормах інших нормативно-правових актів для надання їм дієвості.

Видається зрозумілим намагання розробників Кодексу структурувати та систематизувати всі конституційні норми, що регулюють економічні відносини, оскільки в Конституції України вони хаотично розкидані за різними розділами. Вбачається, що таке впорядкування має здійснюватись не шляхом простого переписування цих норм у галузевий кодекс, а проводитись саме на

конституційному рівні. На це неодноразово звертав у своїх статтях увагу Д. В. Задихайло, наголошуючи на обов'язковому виділенні в Конституції України окремого структурного підрозділу – «Економічна система», присвяченого регулюванню економічних відносин. Ключовими внутрішніми чинниками цього підрозділу є систематизація та деталізація норм (у межах масштабу конституційного регулювання) [5, с. 57].

Наступною статтею, яка потребує аналізу з огляду на її правову ефективність і доцільність, є ст. 6 «Загальні принципи господарювання» Кодексу. Передусім, навіть не вдаючись до аналізу її змісту, привертає увагу те, що Кодекс містить статтю про принципи господарювання за відсутності статті про принципи господарського права. Означене призводить до того, що ці правові категорії часто ототожнюють, що можна побачити навіть на теоретичному рівні. Так, В. С. Щербіна відмічає, що після ознайомлення з висловленими думками щодо принципів господарського права виявляється нічим не обґрунтоване ототожнення поняття «принципи господарського права» зі схожим, проте не тотожним поняттям «загальні принципи господарювання» [6, с. 86].

Проблема вбачається також і в тому, що стаття про принципи господарювання не має і не може мати такого регулюючого впливу на господарські правовідносини, в порівнянні зі статтею про принципи права, хоча вона й містить деякі з тих, що, по суті, можна вважати принципами господарського права. Це зумовлюється тим, що принципи права мають аксіоматичний пріоритет над звичайними нормами права.

Сам зміст ст. 6 Кодексу частково збігається з нормами Конституції України та ст. 5 Кодексу, а саме:

– забезпечення економічної багатоманітності – ч. 1 ст. 15 Конституції України та ст. 5 Кодексу;

– рівний захист державою прав усіх суб'єктів господарювання – ч. 4 ст. 13 Конституції України та ст. 5 Кодексу.

Принцип свободи підприємницької діяльності, зазначений у ст. 6 Кодексу як принцип господарювання, по суті є також і принципом господарського

права, а сам він знайшов правове закріплення одночасно в Конституції України (ст. 42) та трьох статтях Кодексу (статті 5, 6, 43).

Виникає питання щодо раціональності багаторазового викладення того ж самого принципу в різних правових нормах одного нормативно-правового акта. Також недосконалою видається і юридична техніка, що застосовується при регламентації цього принципу в ст. 6 Кодексу.

Так, відповідно до ст. 6 Кодексу одним із загальних принципів господарювання є свобода підприємницької діяльності в межах, визначених законом, що, по суті, повністю є протилежним за типом правового регулювання принципу, закладеному в ч. 1 ст. 42 Конституції України та повторно викладеному в ст. 5 та ч. 1 ст. 43 Кодексу, про право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом. Слід зазначити, що свобода в межах, визначених законом, та право робити все, що не заборонено законом, є різними типами правового регулювання (загальнодозволений і спеціальнодозволений), в основу яких закладаються різні способи правового регулювання. Загальнодозволений тип правового регулювання заснований на поєднанні загального юридичного дозволення у формі визнання права зі встановленням окремих обмежень (виключень) за допомогою юридичних заборон («дозволено все, крім того, що прямо заборонено нормами права»), тоді як спеціальнодозволений тип правового регулювання у своїй основі містить поєднання загальної юридичної заборони зі спеціальним юридичним дозволенням у формі дозволу («заборонено все, крім того, що прямо дозволено нормами права») [3, с. 140].

Таким чином, принцип свободи підприємницької діяльності в тій редакції, як він викладений у ст. 6 Кодексу, є таким, що звужує права, гарантовані Конституцією України, що є неприпустимим. Крім того, він не узгоджується й з іншими статтями Кодексу, що закріплюють цей принцип (ст. 5 та ч. 1 ст. 43).

Вбачається не зовсім вдалим і формулювання в ч. 1 ст. 6 Кодексу принципу обмеження державного регулювання економічних процесів. Із логіки

Його викладення виходить, що обмеження державного регулювання економічних процесів здійснюється у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції в підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави, а не навпаки.

Так, відповідно до ст. 6 Кодексу одним із принципів господарювання в Україні визначено обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції в підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави, тоді як у дійсності державне регулювання економічних процесів саме покликане забезпечувати всі ці чинники.

Також вбачається недосконалою юридична техніка регламентації в ч. 1 ст. 6 Кодексу принципу заборони незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини, оскільки незаконне втручання органу державної влади або органу місцевого самоврядування у діяльність суб'єктів права апріорі є забороненим у силу приписів Конституції України. У той же час слід відмітити відсутність законодавчого закріплення можливих меж та випадків такого втручання держави в господарську діяльність.

Можливість втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини на підставі закону та без визначених меж і випадків такого втручання може призвести до необмеженої свободи та кількості випадків такого втручання шляхом видання відповідних нормативно-правових актів.

Видається необхідною регламентація саме меж та випадків можливого втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини, чого не містить Кодекс. Вбачається ефективним вирішення цього питання саме на рівні принципів господарського права та їх закріплення в галузевому кодексі.

Висновки. Вищевикладене дає підстави дійти висновку про таке:

1) Кодекс, визначаючи основи правопорядку у сфері господарювання та принципи господарювання, містить положення, які є простим дублюванням норм Конституції України, і навіть через брак юридичної техніки викладення іноді є протилежними їй за змістом, до того ж у ньому міститься багато повторів;

2) усі ці недоліки існують в той час, коли в основному кодифікованому акті галузі господарського права взагалі відсутня стаття про принципи господарського права, які повинні бути тією основою, що визначають спрямованість правового регулювання господарських правовідносин і надають можливість вирішення правових колізій і заповнення прогалин у господарському праві, тлумачення правових норм та повинні встановлювати певні стандарти, цінності й орієнтири для учасників господарських відносин;

3) проблематика принципів господарського права уявляється самостійним й особливо актуальним об'єктом господарсько-правових досліджень, а тому потребує спеціальних комплексних наукових досліджень з тим, щоб зробити принципи господарського права реальним інструментом господарсько-правового регулювання в умовах надзвичайної динаміки розвитку господарського законодавства та існування значної кількості колізій.

Список літератури:

1. Задихайло Д. В. Правові засади формування та реалізації економічної політики держави: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2013. 38 с.
2. Корнієнко М. В. Принципи права в розв'язанні юридичних колізій. *Верховенство права*. 2017. № 2. URL: <http://sd-vp.info/2017/printsipi-prava-v-rozv-yazanni-yuridichnih-kolizij/> (дата звернення: 17.02.2018).
3. Петришин О. В., Погребняк С. П., Смородинський В. С. та ін. Теорія держави і права: підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2015. 366 с.
4. Задихайло Д. В. Право на підприємницьку діяльність у системі відносин правового господарського порядку. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 2 (65). С. 111–122.
5. Задихайло Д. В. Реформування конституційних засад господарювання: питання конституційної доктрини. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 2 (49). С. 51–61.
6. Щербіна В. С. До питання щодо принципів господарського права. *Вісник південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 85–92. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vprc_2014_1_10 (дата звернення: 17.02.2018).

References:

1. Zadykhailo, D.V. (2013). Pravovi zasady formuvannia ta realizatsii ekonomichnoi polityky derzhavy: Extended abstract of Doctor's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
2. Korniienko, M.V. (2017). Pryntsypy prava v rozviazanni yurydychnykh kolizii. *Verkhovenstvo prava*, 2. URL: <http://sd-vp.info/2017/printsipi-prava-v-rozv-yazanni-yuridichnih-kolizij/> [in Ukrainian].
3. Petryshyn, O.V., Pohrebniak S. P., Smorodynskyi V. S. et al. (2015). Teoriia derzhavy i prava. O. V. Petryshyn. (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. Zadykhailo D. V. (2011). Pravo na pidpriemnytsku diialnist u systemi vidnosyn pravovoho hospodarskoho poriadku. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 2 (65), 111–122 [in Ukrainian].
5. Zadykhailo, D.V. (2007). Reformuvannia konstytutsiinykh zasad hospodariuvannia: pytannia konstytutsiinoi doktryny. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 2 (49), 51–61 [in Ukrainian].
6. Shcherbina, V.S. (2014). Do pytannia shchodo pryntsypiv hospodarskoho prava. *Visnyk pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 1, 85–92. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&_S21P03=FILA=&2_S21STR=vprc_2014_1_10 [in Ukrainian].

Лавренюк Т. А. Принципы хозяйственного права в Хозяйственном кодексе Украины.

Статья посвящена анализу и исследованию проблемы принципов хозяйственного права и их законодательного закрепления с целью усовершенствования и исправления существующих недостатков для наделения принципов хозяйственного права практическим значением. Сделан содержательный анализ статей 5 и 6 Хозяйственного кодекса Украины.

Ключевые слова: принципы права; принципы хозяйственного права; отраслевые принципы права; принципы хозяйствования; основы хозяйственного правопорядка.

Lavrenuk T. A. Principles of commercial law in the commercial code of Ukraine.

The article is devoted to the analysis and research of the problem of the principles of economic law and their legislative consolidation with the aim of improving and correcting the existing shortcomings for giving the principles of economic law a practical value. The article gives a detailed analysis of articles 5 and 6 of the Commercial Code of Ukraine.

Keywords: principles of law; principles of economic law; principles of commercial law; branch principles of law; principles of management; the basis of economic law and order.

Надійшла до редколегії 27.02.2018 р.